

Fortepiano alətinin yaranma tarixindən və təhsil prosesində ondan istifadə yolları**İradə Əhməd qızı Əhmədova***Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin baş müəllimi***E-mail:** musicland81@rambler.ru**Rəyçilər:** dos. K.R. Sədirxanova,
dos. A.F. Aşumova**Açar sözlər:** tələbə, alət, B.Kristofori, fortepiano**Ключевые слова:** студент, инструмент, Б.Кристофори, фортепиано**Key words:** student, instrument, B.Kristofori, piano

1709-cu ildə italyan ustası Bartolomeo Kristofori ilk dəfə olaraq çəkilmiş fortepiano yaratdı. “Cravinhembakol piano forte” — usta öz əsərini məhz belə əyləncəli adla adlandırdı. Doğrudur, alət hələ ki lazımı səviyyədə qiymətləndirilməmişdi. Bartolomeo Kristofori XVIII əsrin əvvəllərində “çəkilmiş klavesini” yaratmaq barəsində düşünən yeganə insan olmamışdır. 1716-cı ildə bu növ alətin modelini Elmlər Akademiyasına fransız Marius, bir il sonra isə alman musiqi müəllimi Şreter təqdim etdi. Bir-birilərindən xəbərsiz olmayaraq onların hər biri çəkilmiş fortepiano quraşdırmışdı.

Fortepiano barəsində ilk xəbərlər ustaları sevindirməyə bilməzdi. “Fortepiano klavesin kimi səslə deyildir. O kameralı alətdir və məhz elə buna görə də uca səslə musiqinin ifasında ondan istifadə oluna bilməz. Baxmayaraq ki, fortepiano üst təbəqəsi - əsrarəngizdir - baslar sərt və boğuş səslənirlər, həm də həddindən artıq ölgündürlər..”.

Beləliklə, fortepiano həyata vəsiqə qazanması üçün hələ uzun müddət mübarizə aparmalı idi və alətin gələcəyi də onun ifaçılar ilə bəstəkarlar tərəfindən tanınmasından asılı idi.

Yalnız XVIII əsrin 60-70-ci illərində fortepiano barəsində fikirlər dəyişikliyə məruz qalmağa başlayır. İndi artıq klavesin hücum hədəfinə çevrilir. Məlum olur ki, onun «boğuş və eyni zamanda da kəskin ahəngdarlığı» ahəngli parçaların ifası üçün heç də yararlı deyildir. İndi isə klavesin solistinin fortepianoya uduzmasını nəzərdən keçirək.

Hansısa bir iki onilliyin keçməsindən sonra bu “dahiyənə musiqi çevrilişinin” müasirləri amansızcasına bu kəlmələri bəyan edirlər: “klavesin yalnız orkestrdə ifa olunmaqdadır və bu da çox təəccüblüdür, axı nə üçün ondan indiyə qədər də istifadə etməkdə davam edirlər? Onun səsi kəskin, iti və qulaq batırıcıdır”. Buradan belə bir qənaətə gəlmək olar ki, klavesin orkestr aləti kimi də yararsız olması dəyərləndirilmişdir. Beləliklə, onun musiqi aləmindəki hakim mövqeyi dəyişikliyə məruz qalmışdır. Əgər əvvəllər musiqi alətlərinin “kralı” rütbəsinə orqan layiq görülmüşdürsə, sonra isə davamlı müddət ərzində klavesin hakim mövqeyi tuturdusa, artıq indi kral mövqeyi fortepianoya, daha dəqiq desək, royal (mənası da “kralsayağı” deməkdir) adını almış qanadşəkilli fortepianoya məxsusdur.

İlk fortepiano klavesinlərin bütün əsas növlərinin əksi olmuşlar: klavitsim — balldan şaquli fortepiano formalaşmışdır, ingilislərin vircinanları “masaşəkilli” alətlərin nümunəsi kimi çıxış etmişdir. Lakin burada ən çox istifadə olunan və əlverişli alət quşun qanadlarına bənzər və onun formasını təkrarlayan royal çoxçəşidli fortepiano bir növü olduğu anlaşılır: o sanki məhz belə bir çanağa malik olan alətin fərqli akustik xüsusiyyətlərini təsdiqləmişdir. Bundan sonra royal «musiqili düşüncələrin hökmdarı» kimi çıxış edəcəkdir. Lakin onun hələ təkmilləşmə prosesi keçməsi tələb olunur.

Əgər yüz il əvvəl klavesinin əsrarəngiz, lakin asta səsi musiqiçilər ilə dinləyicilərin heyretinə səbəb olmuşdusa, XIX əsrdə nəinki salonları, həm də iri zalları zəbt edən royalın səsinin

zəifliyi açıq-aydın şəkildə nəzərə çarpmağa başlamışdı. Ustalardan klavesinin yüngüllüyü ilə onun əsrarəngizliyindən heç də geri qalmamaq şərti ilə orqan kimi qüdrətli səslənən və orkestr kimi müxtəlif çalarlı olan royalların yaradılması tələb olunurdu.

Səsi gücləndirmək bir o qədər də çətin deyildi - bunun üçün simləri daha qalın və uzun edərək, onları daha da çox dartmaq lazım idi. Lakin simlərin dartılması bir neçə yüz kiloqrama bərabər olduğundan taxta çanaqlar bütün bu proseslərə davam gətirə bilmirdilər. Belə olan təqdirdə onları metal ilə əvəz etməyə başladılar. Çanağın sərtliyinə simlərin iyirmi tondan yüksək olan qüvvəyə qədər dartılmasına şərait yaradan çuğun çərçivələrin quraşdırılması hesabına nail olunurdu. Simlərin özləri isə alət boyunca deyil, bir qədər çəpəki yerləşdirilmişdi. Bununla da onların daha çox uzunluğa malik olmasına nail olundu. Fortepiano daha ucadan səsləndi və səsin özü də daha parlaq və dolğun oldu.

Lakin bu nailiyyət nə musiqiçiləri, nə də ki musiqi ustalarını heç də sakitləşdirmədi. Xüsusilə də pianoçular - fortepianonun texniki imkanlarının daha da güclü bir şəkildə inkişaf etməsinə və barmaqların daha sürətlə ötürülməsinə nail olmağa meyl göstərən bu kimi virtuozlar nəticələrdən heç də qane deyildilər.

Səsi təkrarlamaq üçün klavişi tamamilə buraxmaq yəni, onu əvvəlki vəziyyətinə qaytarmaq lazım gəlirdi. Yalnız bundan sonra barmağı yuxarı qaldırmaqla onun üzərinə yenidən basmaq olardı. Bax elə bu məqama da pianoçu özünün ən dəyərli dəqiqələrini sərf etmiş olurdu. Elə bu məqsədlə də klavişlərin basılma dərinliyini azaltmağa cəhd göstərdilər, lakin bu əks nəticənin meydana çıxmasına səbəb oldu, aləti ifa etmək daha da çətinləşdi.

Bir çox mexaniklərin üzərində çarpışdıqları bu mürəkkəb məsələni Fransanın nəslən fortepiano ustalarından biri olan və 1823-cü ildə royalın yeni konstruksiyasını təqdim edən Sebastian Erar həll etdi. Erar öz kəşfini ikili gedişat adlandırmışdı, sonradan isə onu ikili repetisiyalı (yəni, təkrarlamalı) mexanizm adlandırmağa başladılar. Erar tərəfindən təqdim olunmuş fəvqəladə şəkildə mürəkkəb olan mexanizmin yaradılması sayəsində musiqiçi klavişi hər dəfə sonuna qədər qaldırmamaqla dəfələrlə səsi əldə etməyi bacarmış oldu. Barmaqları klavişin üzərindən yüksəyə qaldırmaq zəruriyyəti də beləcə yoxa çıxmış oldu. Lakin fortepianonun imkanlarını beləcə genişləndirən bu möcüzəli kəşf, digər ən vacib məsələni həll etməyə qadir ola bilməzdi - səsin keyfiyyətliyini itirmiş olardı.

Hələ Bartolomeo Kristoforinin zamanından çəkic üzərinə ucuz olsa belə, sərt olan dəri materialı çəkirdilər, burada ən əsas amil isə onun uzunömürlü olmamasında idi. Bir qədər qısa zaman keçdikdən sonra isə dəri köhnəlirdi və onsuz da “quru” olan səs daha da ahəngsiz olurdu. Yumşaq və ilk baxışdan davamlıq görünən keçə isə bu məqsəd üçün istifadə olunan material kimi o qədər əlverişli və münasib oldu ki, indiki dövrə qədər də o müasir fortepiano-ların çəkiclərinin başlıq hissəsini bürüməkdədir. Keçə ilə bürülmüş çəkic pianoçuların qarşısında müxtəlif çalarlı səslərə nail olmaq üçün böyük imkanları açmış oldu. Məhz onun sayəsində də fortepianonun səsinin “dolğun və şəffaf”, “kəskin və mülayim”, “parlaq və sönük” olması mümkündür.

Lakin fortepianonun ən heyvətəməz tərzdə təkmilləşdirilməsi kimi pedalın ixtira olunmasını hesab etmək olar. Klavişin buraxılmasından sonra səsin saxlanması və yaxud da uzadılması üçün pedala kəşf edən ustalar, bu cihazda hansı səs zənginlikləri ilə möcüzələrin gizləndiyindən çətin ki, xəbərdar olmuşdular. Pedal - pianoçunun palitrasında öz əksini tapmış ən mühüm çalarlardan biridir. Və pianoçunun bu çalarlardan necə bir tərzdə istifadə etməsindən də səsin nə cür melodik - mülayim və yaxud da sərt, səlis və hətta “quru” və yaxud da bütün zalı öz ağışına alacaq qədər dolğun olacağı asılıdır.

Bax, indi royalın konstruksiyası müasir royala tamamilə yaxın idi. Lakin bunun ümumi-likdə fortepianoya deyil, royala aidiyyəti vardı. Axı royal konsert estradalarında və böyük zal-

larda əvəzolunmaz olsa da, fortepiano ailəsinin yeganə nümayəndəsi deyildi. Evdə yerləşdirməsi üçün o həddindən artıq iri idi: bəzi hallarda onu yerləşdirməyə yer belə tapılmırdı. Nəticədə ev fortepianosunun yaradılması zəruriyyəti yarandı. Beləliklə də, pianonun meydana çıxması bir ehtiyaca çevrildi. Pianonun ən qədim əcdadı klaviarfa olmuşdur, şaquli fortepiano da məhz ona istinad edilməklə yaradılmışdır.

Hal-hazırda yalnız muzeylərdə qorunub saxlanılan “Zürafə” fortepianosu ilə “piramidal” fortepiano yəndəmsiz və iri olması ilə yanaşı, həm də divara söykədilmiş aləti xatırladır. Bir qədər uzun müddətdən sonra həqiqətən də, royaldan götürülmüş çərçivənin əsasında digər daha fərqli çərçivəni yəni, bizim pianolarımızda quraşdırılmış hissəni düzəltməyə başladılar.

İfaçı üçün əlverişli hesab edilən çəkicli mexanizmi yaratmaq isə daha mürəkkəb idi. Royalin mexanizmini mühüm dəyişiklik olmadan pianonun çanağına keçirtməyə səy göstərməklə musiqi alətlərinin ustaları ciddi çətinliklərlə üzləşməli oldular. Royalda çəkic zərbə endirdikdən sonra öz çəkisinin təsiri altında əvvəlki vəziyyətinə qaydır.

Simləri şaquli vəziyyətdə yerləşdirilmiş və çəkici də klaviaturaya perpendikulyar istiqamətdə quraşdırılan pianono isə tamamilə fərqli bir alətdir. İlk pianoların meydana gəlməsindən demək olar ki yarım əsr keçmişdi ki, royalda ifa olunma kimi münasib hesab edilən çəkicli mexanizmin konstruksiyası aşkar olundu. Və dərhal da demək olar ki, ildırım sürəti ilə nəinki “zürafələr” və “piramidalar”, həm də “masaşəkili” fortepianolar da yoxa çıxmağa başladılar. Onlar yalnız səslə və ölçüsünə görə kiçik olan pianinolardan geri qalırdılar.

Lakin pianonun fortepiano bərabərhüquqlu çeşidi kimi qəbul olunması dövründə belə, o bizim onu bu gün görməyə vərmiş etdiyimiz təsvirə malik olmamışdır.

Hər bir fortepiano istehsal edən fabriklərin sayı XIX əsrin əvvəllərində onlarla idi. Öz konstruksiyaları və öz yeniliklərini də bu fabriklər təqdim etmək gücündə idi. Bəzi hallarda biri-biriləri ilə rəqabət aparan fabriklər pianoları tamamilə əcaib tərzdə “təkmilləşdirməyə” çalışırdılar. Adi fortepiano səsinə savaşı həm də əlavə səs-küyü törədən zıncırovlu pianolar da məhz bunun nəticəsi kimi meydana çıxmağa başladı. Rəqiblərini geridə qoymağa can atan daha bir fabrikin istehsalı olan pianono formasına görə... skripkanı xatırladan rezonanslı deka yeşiyindən ibarət olmuşdur. Onun yaradıcıları belə bir ideyanı tətbiq etməklə pianonun səsinin daha ahəngli olacağını fərz edirdilər.

Ancaq ən çox müxtəliflik alətlərin ölçüsü ilə formasını əhatə edirdi. Çətin ki iki müxtəlif fabrikin tamamilə biri-birinə bənzər iki pianonosunu aşkar etmək mümkün olardı. Bəzi fortepiano ustaları isə yəqin ki, qədim minatürlü klavirləri - spinetləri xatırlamaqla, bütün qüvvələrini pianonun mümkün qədər kiçik ölçüdə istehsal olunmasına yönəlmişdilər. Bu yarışmada ölçüsünə görə iri yol çamadanının ölçüsünü geridə qoyan alət rekord nəticəni əldə etdi. “Pianetta” klaviaturası - balacanı məhz belə adlandırmışdılar - yuxarıya yerləşdirilirdi və onun qapağını örtmək kifayət edirdi ki, heç kim bu qutu yeşikdə musiqi alətinin olduğunu müəyyən edə bilməsin.

İlk klavişli alətlərin, ilk fortepianoaların meydana çıxmasından artıq uzun bir müddət keçmişdir. Lakin bu gün də, konsertlərdə iştirak etməklə, biz hər dəfə daimi sehrəbəzliğin şahidinə çevrilməkdəyik. Pianoçu estradaya çıxır, royalin arxasına keçir və zal ona diqqət kəsilir - onun barmaqlarına itaət etməklə fortepiano dan musiqi səsləri çıxmağa başlayır, hamının gözləri önündə isə ulu bir ayin icra olunur - meydana incəsənət gəlir.

Məqalənin aktuallığı. Forteplano özünün heyratəmiz zənginliyi və səs çalarları, rənglərin çoxşaxəliliyi ilə iti sürətə malik olan musiqi aləti kimi qalmaqdadır.

Məqalənin elmi yeniliyi. Forteplano hər yerdə əvəzolunmaz bir alətdir. Soloçu və müşayiətçi, ev şəraitində musiqi ilə məşğul olmaq üçün ən sevimli alət və orkestrlərin, ansamblların və teatrların daimi iştirakçısı olması elmi yenilik kimi özünün təsdiqini tapır.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Təcrübədə məqalənin məzmununun istifadəsi fortepiano alətinin yaranması tarixindən bilikləri tələbə və müəllimlərin köməkliyinə gələ bilər.

Ədəbiyyat

1. Алексеев А. Клавирное искусство. М.- Л., 1952.
2. Фейнберг С. Пианизм как искусство. М., 1969.
3. Куперен Ф. Искусство игры на клавесине. Ред. Д.Серова. М., 1973.

И.А. Ахмедова

История и образование инструмента фортепиано важность способов его использования в процессе

Резюме

Данная статья посвящена значению в учебном процессе знаний истории возникновения клавишных инструментов. Дается характеристика роли Б.Кристофори в этом процессе. Для обучения на фортепиано необходимы общие познания об его устройстве и его истории. В процессе обучения эти познания помогают студентам правильно их использовать на фортепиано.

I.A. Ahmadova

History and education of the Forteriano instrument the importance of ways of using it in the process

Summary

This article is devoted to the meaning of the knowledge of the history of keyboard instruments in the educational process. A description of B.Kristofori's role in this process is given. Piano training requires general knowledge of its structure and its history. In the process of learning, these cognitions help students use them correctly on the piano.

Redaksiyaya daxil olub: 11.03.2023